

HAVÂSSÜ'L-KUR'ÂN

(خواص القرآن)

Esmâ-i hüsnâ ile bazı sûre ve âyetlerin dileklerin kabulündeki tesirlerini ifade eden bir tabir ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

Havâs kelimesi, "bir şeyde bulunup başkasında bulunmayan hal, kuvvet, tesir, özellik" gibi anlamlara gelen hâssanın çoğuludur. Havâssü'l-Kur'ân terkihi Kur'an'dan bazı kelime, âyet ve sûrelerin belli bir tertibe göre okunması veya yazılması halinde niyet ve maksada uygun sonuçlar veren tesir ve özelliklerinden bahseden bir disiplini ve bunun literatürünü ifade eder.

Bazı müfessirler, Kur'an-ı Kerim'in gönderiliş amacının sadece lafızların zâhirinden anlaşılman mânâlardan ibaret olmayıp bunun ötesinde maksatların gözetildiğini düşünmüşler, zâhirî bakımdan müphem veya müteşâbih olan ifadelerin bâtinî anlamlar taşıdığını, özellikle bazı sûrelerin başındaki hurûf-ı mukattaanın yalnız birer ses sembolü olarak değil anlam birimi olarak da algılanması gerektiğini, bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in hurûfîlik ve ebced hesabı çerçevesinde de tefsir edilmesine ihtiyaç bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşım onları, ilk dönemlerden itibaren komşu kültürlerde buldukları benzer ilimlerle ve bilhassa Bâbil, Mi-

sir, Yunan, Hint, yahudi, hristiyan kültürleriyle ilgilenmeye sevk etmiştir (bk. HAVAS İLMİ).

Muahhar devir âlimleri havas ilminin ve özellikle havâssü'l-Kur'ân meselesinin İslâm kültürüne sonradan girdiğini savunmaktadır. Nitekim İbn Haldûn kırat, hat, tefsir gibi bölümlere ayırdığı Kur'an ilimleri içinde (*Mukaddime*, III, 1028-1032) havâssü'l-Kur'ân'a yer vermemiştir. Müteşâbih naslardan söz ederken hurûf-ı mukattaanın müteşâbih olduğunu, bunların mâna ve maksadının beşer tarafından bilinemeyeceğini, lügavî lafızlardan sadece Araplar tarafından vazedilen mânâların anlaşıldığını, dolayısıyla bir haberi ona konu olan şeye isnad imkânsız olduğunda söz konusu ifadenin anlaşılamayacağını, bu ifade Allah katından gelmişse onun hakiki mânâsının Allah'a havale edilmesi gerektiğini söylemekte; Hz. Peygamber'den sahih bir rivayet gelmişse hurûf-ı mukattaaya hece harfleri olmanın dışında bir anlam verilebileceğini, ancak böyle bir rivayetin mevcut olmadığını kaydetmektedir (*a.e.*, III, 1085-1086). İbn Haldûn'un ifadelerinden, bedevî Araplar'ın bu tür lafızları hakiki mânâları ile anladıkları ve tefsir etmedikleri, bunları yorumlama işinin şehirliyle (hadârî) ait olduğu anlaşılmaktadır. İbn Haldûn, ilm-i hurûftan söz ederken bu ilmin başlangıçta müslümanlarda bulunmadığını, aşırılığa kaçan mutasavvıfların ortaya çıkıp ruhun beden ve maddî âlemlere ulaşmaya kalkışmalarından sonra görüldüğünü, bunların, kendilerinden olağan üstü hal-ler zuhur ettiğini ve maddî âlem üzerinde tasarruf sahibi olduklarını anlatan eserler yazdıklarını, bu eserlerinde ilm-i hurûfun yardımıyla harfleri bütünden sıralı taşıyan esmâ-i hüsnâ ve bazı ilâhî kelimelerle ruhların tabiat âleminde tasarrufunun sağlanacağını iddia ettiklerini söylemiştir (*a.g.e.*, III, 1159).

Kur'an-ı Kerim'in sûre ve âyetlerinin kendilerine özgü havassının bulunduğu ileri süren müfessirler, bu görüşlerine delil olarak onun şifa olduğunu bildiren âyetleri göstermektedirler. Bazı âyetlerde Kur'an'ın bir şifa olduğu bildirilirse de bu âyetlerde şifa kelimesinin iman, mev'iza, rahmet ve hidayet kelimeleriyle birlikte kullanılması (bk. Yûnus 10/57; el-İsrâ 17/82; Fussilet 41/44), özellikle Yûnus sûresinin 57. âyetinde "gönüllerdekinе şifa" açıklamasının yer alması, Kur'an-ı Kerim'in ahlâkî ve mânevî hastalıkları tedavi edici rolünü göstermekte, ay-

rica cismanî hastalıkları iyileştirici bir tesire sahip olduğuna dair bir âyet bulunmamaktadır.

Hadis literatüründe ise Kur'an'ın havassına dair rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetlerde Kur'an'ın şifa olduğu (İbn Mâce, "Tıb", 7, 28; Süyûtî, II, 1153), nazara karşı okunmasının şifa sağlayacağı (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 10, 14; "Tıb", 32, 34-35, 39, 41), Hz. Peygamber'in göğüs ve boğaz ağrısından şikâyet eden birine Kur'an okumasını tavsiye ettiği (Süyûtî, II, 1153), Mü'min sûresinin başından üç âyeti ve Âyetü'l-kürsî'yi sabahleyin okuyan kimsenin akşama kadar, akşam okuyanın sabaha kadar korunacağı (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 14; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 2), akşamleyin Bakara sûresinin son iki âyetini okuyanın sabaha kadar her türlü âfet ve şeytan şerinden emin olacağı (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 10) bildirilir. Hz. Âişe, Resûl-i Ekrem hastalandığında İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini okuyup kendi kendine üflediğini, hastalığı şiddetlendiğinde ise kendisinin okuyup onun elleriyle meshettiğini belirtmiştir (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 14; "Tıb", 32, 34, 39, 41).

Havâssü'l-Kur'ân hakkında sahâbe ve tâbiinden çok sayıda rivayet nakledilmiştir (İbn Kayyim el-Cevziyye, IV, 356-359). Süyûtî bu rivayetlerden bazısını sıraladıktan sonra, "Bunlar benim, havas konusunda uydurma denilemeyecek hadislerle sahâbe ve tâbiinin mevkuf ve maktû haberlerinden tesbit ettiklerimdir. Bu hususta anlatılan olaylara gelince bunların doğru olup olmadığını en iyi Allah bilir" diyerek kendi görüşünü açıklamaktan kaçınmıştır (*el-İtkân*, II, 1160).

Yukarıdaki bilgilerden, Hz. Peygamber'in şifa niyetiyle Kur'an'dan bazı sûre ve âyetleri okuduğu ve okunmasını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerin isnad yönünden sıhhat durumlarını ise incelenmeye muhtaçtır. Bir kısmının sahih olduğu tesbit edilse bile bu işlemi dua ve niyaz mânâsında telakki edip onun ötesinde bir anlama yormamak gerekir. İslâm inancına göre samimiyet ve ihlâsla yapılan dua Allah katında kabul görür. Zerkeşî, bu konudaki bazı rivayetleri naklettikten sonra Kur'an-ı Kerim'in fazilet ve havassından faydalanmak isteyen kişinin samimiyetle Allah'a yönelip O'na yarkarması, O'nun kitabı üzerinde iyice düşünerek kalbini güzelleştirmesi, gece gündüz Kur'an'la meşgul olup onunla amel etmesi ve ona bağlanması halinde maksadına ulaşabileceğini söylemekte-

Bistâmî'nin, Kur'an-ı Kerim'deki mukâtaa harflerinin mükerrelerini çıkardktan sonra artakalan harflerle Mağribîler'in hesabına göre hazırladığı beşli bir vefk (Yâfî, s. 28)

هذا التوفيق ينفع لقضاء الحاجات

١٠٦	١٠٥	١٤٦	١٤٥	١٥٠
طرس	ر ن ح ق	ع س	ك س	لم
١١٨	١٣٧	١٣٦	١٣٨	١٣٨
ن ح	ص م ر	ك س	ح ق ل م	ط س
١٢٥	١٣٣	١٣٨	١٤٠	١٤٩
ك س	ح ق ل م	ط س	ر ن	ص م
١٢٣	١٢٩	١٢٧	١٢٦	١١١
ر ن ح ق	ك س	ك س	ب ا ق و ه	ح م
١١٩	١١٧	١٢٨	١١٦	١٣٨

dir (*el-Burhân*, I, 436-437). Hastalıktan mustarip olan bir müminin, tıbbî tedavi imkânının bulunmadığı durumlarda bazı âyetleri dua niyetiyle okuyarak Allah'tan şifa dileğinde bulunması İslâmî inanç ve edebe uygun olduğu gibi, böyle bir tutumun insana kazandıracağı yüksek moral ve ümit sayesinde bazı fizyolojik ve ruhi hastalıkların tedavisinin mümkün olabileceği çağdaş tıbbın ve psikolojinin de kabul ettiği bir husustur (bk. DUA). Ancak tılsımcılarla efsuncuların cinleri istihdam etmek veya daha başka yollara başvurmak suretiyle hastaları iyileştirdikleri, dilekleri karşıladıkları şeklindeki iddialar dinen geçersizdir. Nitekim bu işlerle uğraşanlar, Kur'an-ı Kerim'de şerhlerinden Allah'a sığınılması gereken kimseler arasında sayılmış ve "dügümlere üfürüp büyü yapan üfürükçüler" diye tasvir edilerek (el-Felak 113/4) kınanmıştır (İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "rky" md.; *Ibn Teymiye Külliyyâtı*, I, 258; Aynî, XVII, 400; *Tecrid Tercemesi*, XII, 90; Taşköprizâde, I, 366; ayrıca bk. RUKYE).

Kur'an'ın havassı ile ilgili rivayetlerin muteber hadis mecmualarında genellikle çeşitli başlıklar altında toplandığı görülmektedir. Buhârî'nin "Tefsîr", "Fezâ'ilü'l-Kur'an" ve "Tıb"; Müslim'in "Şalâtü'l-müsâfirin ve Kaşrihâ"; Tirmizî'nin "Tıb" ve "Şevâbü'l-Kur'an (Fezâ'ilü'l-Kur'an)"; Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin "Tıb" ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'indeki "Fezâ'ilü'l-Kur'an" ile "Tefsîrü'l-Kur'an" başlığını taşıyan bölümler örnek olarak zikredilebilir. Ulûmü'l-Kur'an'a dair eserlerden Zerkeşî'nin *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*'ı ile (I, 432-433, 434-448) Süyûtî'nin *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*'ında (II, 1113-1152, 1153-1161) fezâ'ilü'l-Kur'an ve havâssü'l-Kur'an birbirini takip eden iki ayrı bölüm halinde ele alınmış, bunlarla ilgili olarak çeşitli kaynaklardan derlenen rivayetlere yer verilmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd* adlı beş ciltlik eserinin IV. cildini tıbb-ı nebevî konusuna ayırmış, burada havâssü'l-Kur'an meselesini ve ilgili rivayetleri ele almıştır (meselâ bk. s. 13-17, 162-211, 347, 352, 356-359). İlk asırlardan itibaren bu konuda müstakil eserler de yazılmıştır. Ca'fer es-Sâdık'a (ö. 148/765) isnat edilen *Havâssü'l-Kur'âni'l-âzîm* (Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, nr. 7365, 9594; Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 1363), Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Temîmî'nin (ö. 370/980 [?]) *Havâssü'l-Kur'ân*'ı (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 54; Esad Efendi, nr. 18; Reîsülküt-

tâb Mustafa Efendi, nr. 1163/7), Gazzâlî'ye nisbet edilen *Havâssü'l-Kur'ân* (Süleymaniye Ktp., Reîsülkütâb Mustafa Efendi, nr. 1163/6) veya *ez-Zehebü'l-ibrîz fi havâssü Kitâbillâhi'l-âzîz* (Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, nr. 8063) adlı eser, İbnü'l-Cevzî (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 70) ve Beyzâvî'nin (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 800/58) *Havâssü'l-Kur'ân*'ları ile İbnü'l-Haşşâb'ın *ed-Dürrü'n-nazîm fi fezâ'ilü'l-(havâssü'l-)Kur'âni'l-âzîm*'i (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 231, Ayasofya, nr. 1870, 0.384, Hafid Efendi, nr. 15, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 85, Yazma Bağışlar, nr. 18; Nuruosmaniye Ktp., nr. 576, 577, 578) bunlara örnek olarak gösterilebilir. Son eser, *Kur'ân-ı Kerim'in Havâs ve Esrârı* adıyla Hâmi Erin tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1989).

Ahmed b. Ali el-Bûnî, havassa dair yazdığı *Şemsü'l-ma'âri'î'l-kübrâ* (Beyrut, ts.) adlı eserinde harflerle kozmos arasındaki münasebetten, felek ve burçların havassından söz ettikten sonra besmele, hurûf-ı mukattaa, Kur'an'ın fazileti ve sûrelerin havassı konularına temas etmekte, Mağribîler'in sıralamasını esas alarak yirmi dokuz harf ve doksan dokuz esmâ-i hüsnânın havassını ayrı ayrı açıklamaktadır. Son bölümde ise kabul edil-diklerinin tecrübelerle sabit olduğunu söylediği bazı dualara yer vermektedir. Müellif bu bölümde ayrıca, devrinin geleneğine uyararak kendilerinden ilim aldığı âlimlerin silsilesini de kaydetmektedir. Bunlar arasında Hz. Ali, Ca'fer es-Sâdık, Mûsa Kâzım gibi Şîa'nın on iki imamdan saydığı kişiler; Ebû Medyen el-Endelüsî, Dâvûd el-Cilî, Ma'rûf-ı Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Gazzâlî, Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, Celâleddin Abdullah el-Bistâmî, Ebû Abdullah Şemseddin el-İsfahânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıflar bulunmaktadır (*Şemsü'l-ma'âri'î'l-kübrâ*, s. 530-531). Eser, Selâhattin Alpay tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Şemsü'l-ma'âri'î* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1995). Yine Mağribli olan İbnü'l-Hâc el-Abderî, genel havas konularını ele aldığı *Şümûsü'l-envâr ve kü-nûzü'l-esrârî'l-kübrâ* adlı eserinde havâssü'l-Kur'an'ı da işlemiştir.

Havâssü'l-Kur'an konusunda meşhur olmuş eserlerden biri de Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad el-Yâfî'nin *ed-Dürrü'n-nazîm fi havâssü'l-Kur'âni'l-âzîm*'idir (Kahire 1321). Müellif bu eseri, Ebû Bekir el-Gassânî'nin *Kitâbü'l-*

Berki'l-lâmi' ve *'l-ğayşi'l-hâmi'* adlı eseriyle Gazzâlî'ye nisbet edilen *Havâssü'l-Kur'ân*'ı bir araya getirerek oluşturmuştur. Risâlenin baş tarafında Kur'an'ın ve besmelenin fazileti anlatıldıktan sonra Fâtîha'dan başlayarak Nâs sûresine kadar sırasıyla bütün sûrelerin fazilet ve havassı hakkında bilgi verilmektedir. Aynı konuda bir başka eser de Seyyid Süleyman el-Hüseynî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı *Kenzü'l-havâs ve Keyfiyyet-i Celb ve Teshîr* adlı kitaptır (İstanbul 1332, 1992).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "rky" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 426-427; *Kâmus Tercümesi*, II, 373; *el-Muvaṭṭa'a*, "el-*ʿAyn*", 2, 4; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 14; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 9, 10, 14, "Tıb", 32, 33, 34-35, 39, 41; İbn Mâce, "Tıb", 7, 28; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 2; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, Kahire 1334, XX, 33-35; Ahmed b. Ali el-Bûnî, *Şemsü'l-ma'âri'î'l-kübrâ*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü's-Sekâfiyye), tür.yer.; İbnü'l-Hâc et-Tilimsânî, *Şümûsü'l-envâr ve kü-nûzü'l-esrârî'l-kübrâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Cil), s. 10 vd.; Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 315-320; *Ibn Teymiye Külliyyâtı* (trc. İ. Hakkı Sezer v.dğr.), İstanbul 1986, I, 258; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, IV, 13-17, 162-211, 347, 352-354, 356-359; Yâfî, *ed-Dürrü'n-nazîm fi havâssü'l-Kur'âni'l-âzîm*, Kahire 1321, s. 3-28; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 432-433, 434-448; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, III, 1028-1032, 1085-1086, 1159; Aynî, *ʿUmdetü'l-kâri*, Kahire 1392/1972, XVII, 400; *Tecrid Tercemesi*, XII, 90; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), II, 1113-1152, 1153-1161; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-sa'âde*, I, 365-366; II, 568-573; *Keşşâf* z-zünûn, I, 413, 650-651, 725-726; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), II, 280; Elmalılı, *Hak Dinî*, IV, 3195; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, I, 57-58, 122; Cemâleddin el-Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl*, Beyrut 1398/1978, X, 277-279; Seyyid Süleyman el-Hüseynî, *Kenzü'l-havâs*, İstanbul 1992, I, 19-197; T. Fahd, "*Khawâss al-Ḳurʿân*", *EJ²* (İng.), IV, 1133-1134.

MUHAMMED EROĞLU

HAVÂTİR

(الخواتير)

İnsanın iradesi dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen duygu ve düşünceler anlamında bir terim.

"Aklına gelmek, hatırlamak, içine doğmak" anlamındaki hutûr kökünden türeyen hâtır kelimesinin çoğulu olup insanın iradesi dışında zihnine gelen iyi veya kötü düşünceleri ifade eder.

□ KELÂM. Havâtir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yer almamakta, hadislerde ise sadece türediği fiil kalıbında geçmektedir. Bazı rivayetlerde, sâlih kullar için in-